

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे मंहतो महीयान्।
शुक्रेण ज्योतीर्षि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्वरति गर्भे अन्तः॥
यस्मिन्निदः सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे
निषेदः। तदेव भूतं तदु भव्यंमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥
येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वर्यन्ति यदक्षरे
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषर्धीभिः पुरुषान्पशूङ्श्व विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्युदर्णीयसः हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदैकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥ १॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं
बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥

तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं
तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरेविद्युतः
पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
अर्धमासा मासां क्रृतवः संवथ्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमधो सुवः॥ नैनमूर्खं न तिर्यञ्च
न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येषे कश्चन तस्य नाम
महद्यशः॥२॥

न सन्दृशै तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते
भेवन्ति॥ अन्धः समूतो हिरण्यगर्भं इत्यष्टौ॥ एष हि
देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भं अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुणास्तिष्ठति
विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
विश्वं भवत्येकनीकम्। यस्मिन्निदृशं सं च विचैकं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वौचे अमृतं नु विद्वान्नन्यवर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधुता धामानि वेद भुवनानि
विश्वाः। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यन्यैरयन्त।

परि द्यावा॑पृथि॒वी यंति सु॒द्यः परि लो॒कान् परि
दिशः परि सुवः। कृ॒तस्य तन्तु॑ विततं वि॒चृत्य
तदंपश्यत्तदंभवत् प्रजासु॑। पुरीत्य लो॒कान्पुरीत्य भू॒तानि॑
पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशंश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
कृ॒तस्याऽ॒त्मनाऽ॒त्मानंम् भिसम्बू॒भूव। सदंसु॒स्पति॒मद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि॑ मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपुघ्ननिरकृतिं मम॥४॥

पुशूङ्श्च मह्यमावहु जीवनं च दिशो दिश। मा नो
हि॑सीञ्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रुदग्न आगहि॑
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्य सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तत्रो रुद्रः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्यहे॑ महादेवाय धीमहि। तत्रो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्यहे॑ वक्रतुण्डाय धीमहि।
तत्रो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्यहे॑ चक्रतुण्डाय धीमहि॥५॥

तत्रो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्यहे॑ महासेनाय धीमहि। तत्रः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्यहे॑
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तत्रो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्यहे॑
हिरण्यगुर्भाय धीमहि। तत्रो ब्रह्म प्रचोदयात्।

नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तत्रौ विष्णुः
प्रचोदयात्। वृज्ञनखाय विद्महे तीक्ष्णदुष्टाय धीमहि॥६॥
तत्रौ नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तत्रौ आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तत्रौ अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तत्रौ
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥दूर्वासूक्तम्॥

सुहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कंरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्नाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सुहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतुनोषि
सुहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विघेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥मृत्तिकासूक्तम्॥

भूमिर्धनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हने मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपैनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहिं मे
पुष्टि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके^८ प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद् मृत्तिके। तया हुतेन पापेन्
गुच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभेयं कृधि। मघवन्धुग्धि तव
तत्र ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा
विमृधो वृशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पृषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिर्मावञ्च्छरुमाऽक्षर्जीषी।
सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥
ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमितः सुरुचौ वेन आवः।
सबुधियो उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसंतश्च विवः।
स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी। यच्छानः शर्म सप्रथाः।
गुन्धद्वारां दुराधरषां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरी
सर्वभूतानां तामिहोपह्ये श्रियम्। श्रीर्म भजतु। अलक्ष्मीर्म
नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननप-
जुय्यम्भ्यजयन्। महाऽ इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म
यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवा करोतु हन्तु पाप्मानं यौऽस्मान्
द्वेष्टि। सोमानुङ्ग स्वरं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कृक्षीवन्तं

य औैशि॒जम्। शरीरं यज्ञशमुलं कुसीदुं तस्मि॑न्सीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येनं पूतस्तरंति
दुष्कृतानि। तेनं पवित्रैण शुद्धेनं पूता अतिं पाप्मानमरातिं
तरेम। सजोषा॑ इन्द्र सगणो मरुद्धि॑ सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जुहि॑ शत्रू॒ रप्त मृधौ॑ नुदस्वाथाभैयं कृणुहि
विश्वतो॑ नः। सुमित्रा॑ न आपु॑ ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै॑
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि॑ यं च वृयं द्विष्मः। आपो॑ हि ष्ठा॑ मयो॑
भुवस्ता॑ नं ऊर्जे॑ दंधातन॥११॥

महेरणाय॑ चक्षेसे। यो वं॑ शिवतमो॑ रसस्तस्य॑ भाजयते॑ह
नः। उशतीरिव॑ मातरः। तस्मा॑ अरं॑ गमाम वे॑ यस्य॑ क्षयाय॑
जिन्वथा॑ आपो॑ जुनयथा॑ च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम्॥

हिरण्यशृङ्गं॑ वरुणं प्रपद्ये॑ तीर्थं मै॑ देहि॑ याचिंतः। यन्मया॑
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे॑ मनसा॑ वाचा॑ कर्मणा॑
वा॑ दुष्कृतं॑ कृतम्। तन्न इन्द्रो॑ वरुणो॑ बृहस्पतिः॑ सविता॑
च॑ पुनन्तु॑ पुनः॑ पुनः। नमोऽग्रयैऽप्सुमते॑ नम्॑ इन्द्राय॑ नमो॑
वरुणाय॑ नमो॑ वारुण्यै॑ नमोऽद्यः॥१२॥

यदपां॑ क्रूं॑ यदमेध्यं॑ यदशान्तं॑ तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च॑ उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो॑ वरुणो॑
राजा॑ पाणिना॑ ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो॑ विरजो॑ निर्मुक्तो॑

मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्यु गच्छेद्वह्यसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वंघमरूषणः। इमं मे गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्वि स्तोमः सचता परुष्णिया। असिक्रिया
मरुद्वृथे वितस्तयाऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। क्रृतं च
सत्यं चार्भीद्वात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत् ततः
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवथ्सुरो अंजायत। अहोरात्राणि
विदध्विश्वस्य मिष्टो वशी। सूर्यचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
सुवः। यत्पृथिव्याऽ रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी।
इमाऽस्तदापो वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। पुनन्तु वसवः
पुनातु वरुणः पुनात्वंघमरूषणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरण्मयम्।
द्यावांपृथिव्योरहिरण्मयः सङ्श्रितः सुवः॥१४॥

स नः सुवः सङ्शिशाधि। आद्र्ज ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। यौऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि
स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णि स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः।
वरुणोऽपामंघमरूषणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो
भूमिस्त्वमाऽ रोदयस्व प्रवंदन्ति धीराः। आक्रान्त्समुद्रः
प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषां पुवित्रे अधि

सानो अव्ये बृहथ्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥ —[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयुतो निदंहाति वेदः। स
नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः।
तामग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्।
दुर्गा देवीः शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं
पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूर्णं
पृथ्वी बहुला न उर्वी भवां तोकायु तनयाय शं योः। विश्वानि
नो दुर्गहां जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरिताति पर्षि।
अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
पृतनाजितः सहमानमग्निमुग्रः हुवेम परमात्मधस्थात्। स
नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्वो अति दुरिताऽत्यग्निः।
प्रलोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सधिसि।
स्वाश्वाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मर्यं च सौभग्मायजस्व।
गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसश्वरेम। नाकस्य
पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥व्याहृतिहोमन्त्राः॥

भूरन्त्रमग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्तं वायवेऽन्तरिक्षाय
स्वाहा सुवरन्त्रमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्त्र

चुन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
सुवरन्मोम्॥१७॥ [३]

भूरग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः
स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्न
ओम्॥१८॥ [४]

भूरग्नये च पृथिव्यै च महृते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय
च महृते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महृते च स्वाहा
भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महृते च स्वाहा
नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महृरोम्॥१९॥ [५]

॥ ज्ञानप्राप्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं
पाहि विभावसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतकंतो स्वाहा॥२०॥ [६]

पाहि नो अग्न एकंया। पाह्युत द्वितीयंया। पाह्यूर्जं तृतीयंया।
पाहि गौर्भिंश्चं तुसृभिर्वसो स्वाहा॥२१॥ [७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेशं।
सतां शिक्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥२२॥ [८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासु
कर्णयोः श्रुतं मा च्योङ्कुं ममामुष्यु ओम्॥२३॥ ———[९]

॥तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सुत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो
दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुवर्बह्यैतदुपास्यैतत्पः॥२४॥
———[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गृन्धो वात्येवं पुण्यस्य कुर्मणो
दूराद्गृन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे
युवे ह वा विहियिष्यामि कर्तं पंतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं
जुगुफ्सेत्॥२५॥ ———[११]

॥दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महुतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य
जन्तोः। तमंक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादाऽमहिमानं-
मीशम्। सुस प्राणाः प्रभवन्ति तस्माथसप्तार्चिषः सुमिधः
सुस जिह्वाः। सुस इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा
गुहाशयां निहिताः सुस संस। अतः समुद्रा गिरयश्च
सर्वेऽस्माथस्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा
ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृग्राणां श्वर्धितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।

अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बृहीं प्रजां जनयन्तीः
सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
भुक्तभौगामजोऽन्यः॥२६॥

हुःसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गतो वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
नृषद्वरसदंतसव्योमसद्भा गोजा ऋतजा अद्रिजा
ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं
वृषभ वक्षि हुव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमाः उदारदुपाः शुना
सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम् गुह्यं यदस्ति जिह्वा
देवानाममृतस्य नमोभिः। वयं नाम् प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपं ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
शङ्गोऽवमीद्वैर एतत्। चत्वारि शङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीरुषे सुप्त हस्तासो अस्य। त्रिधां बुद्धो वृषभो रोरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधां हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासौ घृतमन्विन्दन्।
इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया
मिष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियौ रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पंशयत् जायमानः स नौ
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्वस्मान्नार्णीयो न ज्यायोऽस्ति कक्षित्। वृक्ष इव
स्तव्यो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न

कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
 परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
 वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्ध्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
 ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
 दहुं विपापं परमैश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसङ्ख्यम्।
 तत्रापि दहुं गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
 यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
 प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥नारायणसूक्तम्॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
 देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्त्रित्यं विश्वं
 नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
 पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
 महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
 नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
 परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
 किञ्चिज्जंगथसर्वं दृश्यते श्रूयते इपि वा॥ अन्तर्बहिश्वं तथसर्वं
 व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश
 प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधौ निष्ठा
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं

भूती विश्वस्याऽयतनं महत्। सन्तते शिलाभिस्तु-
लम्बन्त्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्न्सर्वं
प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये मुहानंगिर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
सोऽग्रेभुग्विभजन्ति॒ष्टन्नाहा॑रमज्ञः कविः। तिर्यगृर्धमधः
शायो रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतल-
मस्तकः। तस्य मध्ये वहिंशिखा अणीयोऽर्धा व्यवस्थितः।
नीलतोयदंमध्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी
पीता भास्वत्युणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥३०॥ नगरुणः स्थितो व्यवस्थितशूल्वार्णि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तद्वचा मण्डलः स क्रचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्रां
मण्डलः स साम्रां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूःषि स यजुषा मण्डलः स यजुषां लोकः
सैषा त्रयेवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥ [१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेजो ओजो बलं यशश्वक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः

कः किं कं तथस्त्यमन्त्रमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृतं एष पुरुषं एष भूतानामधिपतिब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्थिता
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदेत्युपनिषत्॥३२॥ —[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय
नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय
नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।
दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय
नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय
नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतथ्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं
पवित्रम्॥३३॥ —[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे
नाति भवे भवस्व माम्। भुवोद्भुवाय नमः॥३४॥ —[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो
बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो
मनोन्मनाय नमः॥३५॥ —[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरैभ्योऽथ घोरैभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वैभ्यः सर्वशर्वैभ्यो
नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥ ३६॥ ————— [१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः
प्रचोदयात्॥ ३७॥ ————— [२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिंपतिर्ब्रह्मणो-
धिंपतिर्ब्रह्मां शिवो मैं अस्तु सदाशिवोम्॥ ३८॥ ————— [२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये-
ऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः॥ ३९॥ - [२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥ ४०॥ ————— [२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च
यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥ ४१॥ . [२४]

कदुद्राय प्रचेतसे मीदुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम् हुदे।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥ ४२॥ ————— [२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकंङ्गत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ ४३ ॥ [२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्च ॥ ४४ ॥ [२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाऽ सर्वभूतानाँ
माता मेदिनीं महुता मही सांवित्री गायत्री जगन्त्युर्वी पृथ्वी
बहुला विश्वा भूता केतुमा का या सा सत्येत्यमृतेति
वासुष्ठः ॥ ४५ ॥ [२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपे वा इदं सर्व विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पश्व आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सुम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापे ज्योतीऽप्यापे यजूऽप्यापः
सत्यमापः सर्व देवता आपे भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्रः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पृता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मण्सपतिर्ब्रह्मपृता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभौज्यं यद्वा
दुश्शरितं मम। सर्व पुनन्तु मामापौऽसुतां च प्रतिग्रहुऽ
स्वाहा ॥ ४७ ॥ [३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ
रक्षुन्ताम्। यदह्ना पापंमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पञ्चामुदरैण शिश्जा। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा॥४८॥ [३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ
रक्षुन्ताम्। यद्रात्रिया पापंमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरैण शिश्जा। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥ [३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्घम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥ [३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयांतु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्वं मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं
मंहादेवि सुन्ध्याविद्ये सुरस्वति॥५१॥ [३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलंमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामासि विश्वंमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरे
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-

यामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
 गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र कृषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुरहृदयः रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्घायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदां षड्क्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॒ सृत्यम्।
 ओं तथस्वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणैऽभ्यनु-
 ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता
 प्रचोदयन्ती पवनैः द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

धृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभां वात्यक्षरम्। मधुं क्षरन्ति
 तद्रसम्। सृत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते

सोम प्रजावृथ्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह। यास्ते
सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनन्ति।
ओम्॥५५॥ [३८]

ब्रह्मं मेधया॑। मधुं मेधया॑। ब्रह्मेव मधुं मेधया॑। अद्या नौ
देव सवितः प्रजावृथ्सावीः सौभग्यम्। परां दुष्वप्नियं सुवा।
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुवा। यद्दुद्रं तन्म् आ
सुवा। मधुं वातां क्रतायुते मधुं क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधुं नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्त्रो वनस्पतिर्मधुमा॒ अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भूणहृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्ण पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनन्ति। ओम्॥५६॥ [३९]

ब्रह्मं मेधवा॑। मधुं मेधवा॑। ब्रह्मेव मधुं मेधवा॑। ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृग्राणां लुः स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
हु॒सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षुसद्वोता वेदिषदतिथिरुरोणुसत्।
नृषद्वरुसद्वत्सद्वैमसद्वजा गोजा क्रतुजा अद्रिजा क्रतुं
बृहत्। क्रृचे त्वा॑ रुचे त्वा॑ समिष्ट्वन्ति सुरितो न

धेनाः। अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
अभिचांकशीमि। हिरण्ययो वैतसो मध्यं आसाम्।
तस्मिन्श्शुपर्णो मधुकृत्कुलार्यी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
तस्याऽऽसते हरयः सप्तरीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा
एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणाङ्गिसुपर्ण पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
आसहस्रात्पङ्किं पुनन्ति। ओम्॥५७॥ [४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्चो भद्रा सुमनस्यमाना।
त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया
जुष्टं कृषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया॥ त्वया
जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे
अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्त्रजा। अफसुरासु च या मेधा
गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैर्वीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां श्वाहा॥५९॥ [४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या।
ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका
जुषन्ताम्॥६०॥ [४३]

मये मेधां मये प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मये मेधां मये

प्रजां मयीन्द्रै इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि
सूर्यो भ्राजौ दधातु॥६१॥ [४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पर्ण वनस्पतेरिवाभिनः शीयताऽ रुयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥ [४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा नः प्रजाऽ रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥ [४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योम्लायतां पात्वऽहसो ज्योगजीवा
जरामशीमहि॥६४॥ [४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुश्चः।
प्रत्यौहतामश्विनो मृत्युमस्माद्वानामग्ने भिषजा शर्चीभिः॥६५॥
[४८]

हरिऽ हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म
सर्वपुमनुमेदमागादयन् मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥ — [४९]

शल्कैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥ [५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
मा मै रीरिषु आयुरुग्र नृचक्षेसं त्वा हुविषां विधेम॥६८॥

[५१]

मा नौ मुहान्तंमुत मा नौ अर्भकं मा नु उक्षन्तमुत मा नं
उक्षितम्। मा नौऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तुनुवो
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा नु आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः। वीरान्मा नौ रुद्र भामितोऽवधीरहुविष्मन्तो नमसा
विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव।
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नौ अस्तु वयः स्याम् पतयो
रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधौ वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
स्वस्तिदा अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

ऋम्बकं यजामहे सुगुच्चिं पुष्टिवर्घनम्। उर्वरुकमिव
बन्धनामृत्योमृक्षीयु माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये तै सुहस्रमयुतं पाश मृत्यो मर्त्यायु हन्तवो। तान् यज्ञस्य
मायया सर्वानव यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्रः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा०। मनुष्यकृतस्यैनंसोऽव-
यजंनमसि स्वाहा०। पितृकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा०।
आत्मकृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि स्वाहा०। अन्यकृतस्यैनंसो-
ऽवयजंनमसि स्वाहा०। अस्मत्कृतस्यैनंसोऽवयजंनमसि
स्वाहा०। यद्दिवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजंनमसि
स्वाहा०। यथस्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजंनमसि
स्वाहा०। यथसुषुप्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजंनमसि
स्वाहा०। यद्द्विद्वांसुश्चाविद्वांसुश्चैनश्चकृम तस्यावयजंनमसि
स्वाहा०। एनस एनसोऽवयजंनमसि स्वाहा०॥७६॥——[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वौ देवाश्चकृम जिह्वया गुरुमनंसो वा प्रयुती देव हेडनम्।
अरावा यो नौ अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन्
स्वाहा०॥७७॥——[६०]

॥ कामोऽकारूषीत्-मन्युरकारूषीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकारूषीन्नमो नमः। कामोऽकारूषीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारूयिता नाहं
कारूयिता एष ते काम कामाय स्वाहा०॥७८॥——[६१]

मन्युरकारूषीन्नमो नमः। मन्युरकारूषीन्मन्यः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारूयिता नाहं
कारूयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा०॥७९॥——[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा॑ सपिष्ठान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्त्रपान॑ सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानुण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥ -[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेय॑ सुरापानं भूणहत्या
तिला शान्ति॑ शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्व लक्ष्मीश्व पुष्टीश्व कीर्तिं
चानुण्यताम्। ब्रह्मण्यं बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥ [६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑
विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥। वाङ्ननश्वक्षःश्रोत्रजिह्वाग्राणरेतो-
बुद्धाकृतिःसङ्कल्पा मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासु॒ स्वाहा॑॥। त्वक्रममा॑ सरुधिरमेदोमज्ञास्नायवो-
इस्थीनि मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒
स्वाहा॑॥। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिशजोपस्थपायवो
मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासु॒ स्वाहा॑॥।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लौहिताक्षि दैहि देहि
ददापयिता मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासु॒ स्वाहा॑॥८२॥ [६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा
विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा०। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मै
शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा०।
मनोवाक्यायकर्माणि मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ् स्वाहा०। अव्यक्तभावैरहङ्कारे॒ज्योतिरहं विरजा॑
विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा०। आत्मा मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा०। अन्तरात्मा मै शुद्धन्तां
ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा०। परमात्मा
मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा०।
क्षुधे॑ स्वाहा०। क्षुत्पिपासाय॑ स्वाहा०। विविट्यै॑ स्वाहा०।
ऋग्विधानाय॑ स्वाहा०। कृष्णौत्काय॑ स्वाहा०। क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च॒ सर्वान्तिर्णुद
मै पाप्मानङ् स्वाहा०। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
मानन्दमय-मात्मा मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा
भूयासुङ् स्वाहा०॥८३॥

[६६]

॥वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्न्ये॑ स्वाहा०। विश्वेभ्यो॑ देवेभ्यः॑ स्वाहा०। धुवाय॑ भूमाय॑
स्वाहा०। धुवक्षितये॑ स्वाहा०। अ॒च्युतक्षितये॑ स्वाहा०। अ॒ग्न्ये॑
स्विष्टकृते॑ स्वाहा०॥। धर्माय॑ स्वाहा०। अधर्माय॑ स्वाहा०। अ॒च्यः॑
स्वाहा०। ओषधिवनस्पतिभ्यः॑ स्वाहा०॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः॑ स्वाहा०। गृह्याभ्यः॑ स्वाहा०। अ॒वसानेभ्यः॑

स्वाहा०। अ॒व॒सा॑न॑पति॒भ्यः स्वाहा०। स॒र्व॒भूते॒भ्यः स्वाहा०।
का॒मा॑य॒ स्वाहा०। अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा०। यदेजंति॑ जगंति॑
यच्च॒ चेष्टि॑ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॑ स्वाहा०। पृथि॒व्यै॑ स्वाहा०।
अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा०॥८५॥

दि॒वे॑ स्वाहा०। सूर्या॑य॒ स्वाहा०। चन्द्रमं॑से॑ स्वाहा०। नक्षत्रे॑भ्यः॑
स्वाहा०। इन्द्रा॑य॒ स्वाहा०। बृहस्पतये॑ स्वाहा०। प्रजा॑पतये॑ स्वाहा०।
ब्रह्मणे॑ स्वाहा०। स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा०। नमो॑ रुद्राय॑ पशु॑पतये॑
स्वाहा०॥८६॥

दे॑वेभ्यः॑ स्वाहा०। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धा॑ऽस्तु॑। भूते॒भ्यो॑ नमः॑।
मृनुष्ये॑भ्यो॑ हन्ता०। प्र॒जा॑पतये॑ स्वाहा०। पुरु॒मेष्ठिने॑ स्वाहा०।
यथा॑ कूपः॑ शतधारः॑ सहस्रधारो॑ अक्षितः॑। एवा॑ मै॑ अस्तु॑
धान्य॑ स॒हस्रधार॒मक्षितम्। धनं॑धान्यै॑ स्वाहा०। ये॑ भूता॑
प्रचरंन्ति॑ दिवानक्तं॑ बलिं॑मिच्छन्तो॑ वितुदस्य॑ प्रेष्याः॑।
तेभ्यो॑ बुलिं॑ पुष्टि॑कामो॑ हरामि॑ मयि॑ पुष्टि॑ पुष्टि॑पतिर्दधातु॑
स्वाहा०॥८७॥ [६७]

ओ॑ तद्वृत्ता॑। ओ॑ तद्वायुः॑। ओ॑ तदात्मा॑। ओ॑ तथसृत्यम्॑।
ओ॑ तथर्वम्॑। ओ॑ तत्पुरोर्नमः॑॥ अन्तश्चरति॑ भूतेषु॑ गुहायां॑
विश्वमूर्तिषु॑। त्वं॑ यज्ञस्त्वं॑ वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्व॑ रुद्रस्त्वं॑
विष्णुस्त्वं॑ ब्रह्म॑ त्वं॑ प्रजापतिः॑। त्वं॑ तंदापु॑ आपो॑ ज्योती॑
रसोऽमृतं॑ ब्रह्म॑ भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥ [६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय्॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥। श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥। श्रद्धायां-
 मपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥। श्रद्धायां-
 मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मा विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥। श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥। ८९॥ ————— [६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-

यस्व॥१०॥ [७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥ ११॥ [७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्राः ॥

वाङ्मृं आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवा मे सुह नमस्ते अस्तु मा मा हि॒सीः॥ १२॥ [७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्राः ॥

वयः सुपूर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाध्यमानाः। अपं
ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयैऽव बुद्धान्॥ १३॥ [७३]

॥ हृदयालभनमन्त्राः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्नेनांप्या-
यस्व॥ १४॥ [७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्राः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥ १५॥ [७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्राः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षीणिस्त्वमद्यस्त्वमशमन्तस्परि।
त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे
शुचिः॥ १५॥ [७६]

॥ अभीष्ट्याचनामन्त्राः ॥

शिवेनं मे सन्तिष्ठस्व स्योनेनं मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेनं
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेनं मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्थिमनु
सन्तिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः॥१६॥[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सूत्यं परं परं सूत्यं सूत्येन न सुवर्गल्लोकाच्यवन्ते
कुदाचन सूता॒९ हि सूत्यं तस्माऽसूत्ये रंमन्ते तप इति
तपो नानशेनात्परं यद्धि परं तपस्तद्वृधरूपं तद्वराधरूपं
तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियंतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्मै
रमन्ते शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमै रमन्ते दानमिति
सर्वाणि भूतानि प्रशङ्खसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने
रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिंगृहीतं धर्मन्नाति
दुष्करं तस्माद्दूर्मेरमन्ते प्रजन इति भूयां सस्तस्माद्दूर्यिष्ठाः
प्रजायन्ते तस्माद्दूर्यिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्न्य इत्याह
तस्माद्ग्न्य आधातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे
रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते मानसमिति
विद्वां सस्तस्माद्विद्वां सं एव मानसे रमन्ते न्यास इति
ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि
परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं वेदैत्युपनिषत्॥१७॥

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
 किं भंगवन्तः परमं वंदन्तीति तस्मै प्रोवाच
 सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते
 दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
 सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माथसत्यं परमं वदन्ति
 तपसा देवा देवतामग्रं आयन्तपसरषेयः सुवरन्विन्दन्
 तपसा सपलान् प्रणुदामारातीस-
 तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति
 दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
 दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं
 दमेन सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्वमः परमं वदन्ति
 शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति
 शमेन नाकं मुनयोऽन्विन्दञ्चमो भूतानां दुराधर्षञ-
 छमेन सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति
 दानं यज्ञानां वर्षयन्दं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति
 दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति
 दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्वानं परमं वदन्ति
 धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसुर्पन्ति
 धर्मेण पापमर्पनुदति
 धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति
 प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः

पिंतुणामनृणो भवति

तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्य-
ग्रयो वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्था गारहपत्यं क्रक्पृथिवी
रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः
सामं सुवर्गो लोको बृहत्स्मादशीन्परमं वदन्त्य-
ग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहृतं
यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं
परमं वदन्ति

यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गुता यज्ञेनासुरानपानुदन्त
यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति

यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति

मानुसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानुसेन मनसा साधु पश्यति
मानसा क्रष्णयः प्रजा असृजन्त

मानुसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानुसं परमं वदन्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतुमः स्वयम्भुः
प्रजापतिः संवध्मर इति संवध्मरोऽसावादित्यो य एष
आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा

याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति
पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त

ओषधिवनस्पतिभिरत्रं भवत्यन्नैन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन्
तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयां मेधा मेधयां मनीषा मनीषया
मनो मनसा शान्तिः शान्त्यां चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्युः

स्मारुङ् स्मारेण विज्ञानं विज्ञानैनाऽऽत्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्ध्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानुन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी
 चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च
 स वै सर्वमिदं जगन्धस च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा
 रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान्तुपसो वरिष्ठाङ्गात्वा तमेव
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि
 प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युमोदास्त्वमसि चन्द्रमसि
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महसु ओमित्यात्मानं
 युजीतैतद्वै मंहोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो
 महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमित्युपनिषत्॥१८॥[७९]

॥ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी
 शरीरमिधमुरो वेदिलोमानि बरहिर्वेदः शिखा हृदयं
 यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्घोता प्राण उद्भाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा
 श्रोत्रमग्नीद्यावद्वियते सा दीक्षा
 यदशजाति तद्विर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते

तदुपसदो यथस्त्वरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तञ्चुहोति
 यथसायं प्रातरत्ति तथसमिधुं यत्प्रातर्मध्यं दिनः सायं च
 तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्व
 मासोश्च ते चातुर्मस्यानि य कृतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवथ्सराश्वं परिवथ्सराश्वं तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा
 एतथस्त्रं यन्मरणं तदवभृथे एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रः सत्रं
 य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्यचन्द्रमसोमहिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानुभिजयति तस्माद्भूत्यो महिमानमाप्नोति तस्माद्भूत्यो
 महिमानमित्युपनिषत्॥९९॥ [८०]

ॐ। सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

हरिः ॐ॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके दशमः
 प्रश्नः समाप्तः॥